

OSMANLI DÜNYASINDA YAHUDİ KİRA KADINLAR*

MAHİR AYDIN

Hıristiyan Dünyası'nı terk etmek zorunda kalan ve kendilerine güvenli bir vatan olarak Osmanlı topraklarını gören Yahudilerin büyük bir kısmı İspanya'dan göçmüştür¹. Bu Yahudiler içerisinde, dönemin gözde mesleklerinden boyacılık ve dokumacılığın yanı sıra, değerli madenlerle uğraşan ve bu konuda önemli ölçüde birikim sahibi olanlar da yer almıştır. Onlar, yeni vatanlarında sanatlarını icra ederlerken, Osmanlı toplumunda önemli bir ekonomik düzey ve bunun beraberinde getirdiği refaha ulaşmışlardır². Türklerin ekonomik kontrolü elde tutamamaları yüzünden, daha 1480'li yılların başından itibaren para ile ilgili konularda önemli noktalara gelmişler ve darphane nazırlığı, sarraflık ve mültezimlik gibi konularda, sayı bakımından önemli bir yekûn teşkil etmişlerdir³. Öyle ki, İstanbul, Edirne, Gelibolu gibi önemli darphanelerin yönetimi, Yahudilerin eline geçmiştir⁴. İki ayrı şehirde yaşayan Yahudi arasında, günümüzdekini çağrıştırır şekilde bir "online" sistemi oluşturulmuş ve güvenilir bir "para transfer ağı" kurulmuştur. Yukarıda belirtilenler başta olmak üzere, tüm malî konularda, XVI. yüzyılın en güçlü ve en büyük imparatorluğunun imkân ve şartlarında, ekono-

* Bu makale; Koç Üniversitesi öğretim üyelerinden değerli meslektaşım Lucienne Thyss Şenocak'ın 23-26 Eylül 1996 tarihleri arasında düzenlediği "Osmanlı Kadın Dünyası" adlı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bakınız: Zinkeisen, *GOR*, III, Leipzig, s. 368-375; Stanford J. Shaw, *The Jewish of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Hong Kong 1991; Mahir Aydın, "Musevilerin Osmanlı Topraklarına Kabulünün 400. Yıldönümü Kutlamaları", *Osmanlı Araştırmaları* (1993), sy. 13, s. 29-31.

² 1573-1578 yılları arasında İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach'ın, Yahudilerin ekonomik durumu ve sosyal düzeyi hakkında şaşkınlık dolu anlatımı için bkz. Kemal Beydilli, "Stephan Gerlach'ın Ruznamesinde İstanbul", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri*, İstanbul 1989, s. 100-101.

³ Örneğin Yahudi sarrafların Kahire Darphanesi'ne kadar el attıklarını söyleyebiliriz. Çünkü bir Yahudi sarraf, darphaneye ayarlılıkla girer ve beceri ve yetenekleri görülürse, günün birinde Darphane Emini olurdu (Bkz: Necibe Sevgen, "Nasıl Sömürüldük", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (1969), sy. 21, s. 69.

⁴ Necibe Sevgen, *Aynı makale*, (1968) sy. 13, s. 49.

mik becerilerini kendi lehlerine kullanabilme avantajını bulan Yahudiler, tam bir “Altın Çağ” yaşamışlar ve hatta, Osmanlı vezir ve paşalarının güvenini kazanarak, Osmanlı Sarayı’na kadar uzanan yolda, etkin bir konuma gelmişlerdir.

Ekonomik bakımdan elde ettikleri bu avantajlarını, siyasî yönde de gösteren Yahudiler, Jasef Nassi⁵ ve Salomon Eskinazi⁶ gibi, Osmanlı Devleti’ni Avrupa Devletleri nezdinde temsil edebilecek örnekler çıkarabilmişlerdir. Bu konumlarından dolayı kazandıkları avantajları, diğer dindaşları için de kullanırken, Nurbanu Sultan gibi Yahudi kökenli üst düzey saray kadınlarının da yardımlarıyla, imparatorluk imkanlarından büyük ölçüde faydalanma cihtine gitmişlerdir.

Yahudi erkekleri bu durumda iken, kadınları da Osmanlı Sarayı’nın harem dairesi ile yakın bir diyalog içerisine girmişler ve karşılığını fazlasıyla alabildikleri bir takım görevler üstlenmişlerdir. Bu kadınlara, Osmanlı belgelerinde genellikle “Kira Kadın”, bazen de “Kiraca” denilmektedir. “Kira” kelimesi Grekçe’den gelmekte ve “kadın” anlamını taşımaktadır. Bu durumda “Kira” ve “Kadın” kelimeleri aynı anlamda olduğuna göre, “Kira” kelimesi yeni bir anlam daha kazanmış ve Yahudi kadınlarının bu özel durumlarından dolayı “ekonomik danışman” karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır⁷. Dolayısıyla, Kira Kadınların görevlerini ve Osmanlı Tarihi bakımından söz konusu ediliş gerekçesini, Osmanlı Sarayı’ndaki Valide Sultanların ekonomik danışmanlığı olarak, açık ve net bir şekilde ortaya koymak mümkündür⁸.

Genel olarak Kira Kadınlar, devşirmelerden oluşan ve dış dünya ile ilişkileri bulunmayan Osmanlı Sarayı’nın Harem’ine, kapalı kapılar ve arka merdivenlerden girmeyi başarmışlar ve adeta burada yaşayanların dışarıyla bağlantılarını kurmuşlardır.

Önce Harem’deki kadınların hizmetinde görünmüşler ve onlara akla gelebilen tüm süs ve ziynet eşyalarını getirmişlerdir. Bu getirdikleri takıları onlara satarken, Harem’de yapılan kimi şeyleri de, dışarıda satmak suretiyle

⁵ Mordtmann bu konuda açık bir şekilde “Nasi, edindiği konumda tek ve emsalsiz kaldı. Daha sonraki saray Yahudileri, daha mütevazı ve dolayısıyla daha az tehlikeli konumlarla iktifa ettiler.” demektedir. Bkz. J. H. Mordtmann, “Die jüdischen Kira im Serai der Sultane”, *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms, Universität zu Berlin* (1929), s. 1; Necibe Sevgen, *Aynı makale*, (1968) sy. 14, s. 66-68; sy. 15, s. 59-65; sy. 16, s. 54-61.

⁶ Moshe Sevilla Sharon, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1992, s. 50-51.

⁷ J. H. Mordtmann, *Aynı makale*, s. 2.

⁸ Stanford J. Shaw, *Aynı eser*, s. 90.

alıp değerlendirmişlerdir. Harem'dekiler bunlardan faydalı elişleri almışlar ve tıbbi bazı gizli bilgileri öğrenmişlerdir. Bu bilgilere, "çok eşlilik" ortamında, Osmanlı padişahını kendisine bağlamaya çalışan saray kadınlarının "batıl ve sihir-büyü becerileri"ni öğrenme isteği de dahildir⁹. Zamanla sultan hanımlarının güvenini kazanmışlar ve giderek daha önemli görevler üstlenmeye başlamışlardır. Böylece, saraydan bir beklentisi olan herkes onlara başvurmaya ve aracılık yapmalarını istemeye başlamıştır. Bu gönüllü aracılığın karşılığında, elbette bir çok faydalar elde etmişlerdir. Örneğin, 1564 yılında, bazı iltızamların Kira Kadın'ın elinde olduğunu görüyoruz¹⁰. Eski ve Yeni Saraylardaki bu tip Yahudi kadınların giderek artmasını, Venedik elçisi Ottoviano Bon (1604-1608)'dan öğrenebilmekteyiz. Örneğin Safiye Sultan'ın, III. Murad'ı kendine bağlamak ve diğer kadınlardan uzak tutmak için, Yahudi kadınlardan her türlü büyücülüğü öğrendiği kabul edilmektedir. Adetâ "yarı doktor" gibi çalışan bu kadınlar, becerileri ile sultan hanımlarla sıkça görüşebilmişler ve yaptıklarının karşılığında çokça armağanlar almışlardır¹¹.

Kira Kadınlara, Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi'nde rastlıyoruz. 1520-1600 yılları arasındaki 80 yıllık dönem için tespit edebildiklerimizin sayısı şimdilik 3'tür ve isimleri ise, daha sonraki Müslüman adıyla bildiğimiz Fatma Hatun, Ester Handali ve Esparanzo Malchi'dir.

1) Fatma Hatun

İlk Kira Kadın olan Fatma Hatun'a, Kanuni Sultan Süleyman döneminde rastlıyoruz. İbranicе adını tespit etmek şimdiye kadar mümkün olmamıştır. Hakkındaki en önemli bilgi, 4 Haziran 1521 (27 Cümadelahir 927) tarihinde kendisine verilen bir muafiyet beratı ile ortaya çıkmaktadır. Bu beratı göre, kocası Moşe'den olan oğulları Elia ve Josef ile bunların çocukları ve torunları için geçerli olmak üzere, çeşitli yükümlülüklerden kurtulmuşlardır. Bu berat sayesinde, "avârız-ı divâniyye" ve "tekâlif-i orfiyye" gibi vergileri ödemekten muaf tutulmuşlar ve hatta, Müslümanlar için görüldüğü üzere, yanlarında "köle" kullanma hakkını elde etmişlerdir.

Fatma Kira hakkında, dönemin çağdaş Yahudi ve Avrupa kaynaklarında herhangi bir bilgi yoktur. Bu konuda, Kira Kadın rolünün henüz kurumlaşmaması ve bu ilk Yahudi kadının faaliyet alanının henüz büyük boyutlara çı-

⁹ Stephan Gerlach, *Ruzname*, Frankfurt 1674, s. 59; Zinkeisen, *Aynı eser*, III, s. 370.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defteri*, nr. 6, c. I, s. 216, h. 397 (1564)

¹¹ Stephan Gerlach, *Aynı eser*, s. 381.

kamaması, önemli sebepler olmalıdır. Kendisi, daha sonra Müslüman olmuş ve Fatma adını almıştır. Ludwig Forrer tarafından yayımlanan “Rüstem Paşa Kroniği”ndeki küçük bir kayıta: “*Evâil-i Rebiülevvel sene 955 (Nisan 1548 ortaları)’de Kira adıyla bilinen Yahudi kadını Müslüman oldu.*” denilmektedir¹². Diğer Türk kronikleri ise, bu konuda suskun kalmaktadırlar. Kendisine verilen belge, sadece Kira Kadın ve onun oğulları için geçerlidir ve İstanbul’daki tüm Yahudileri kapsamamaktadır¹³.

Fatma Kira, Sefardim veya Aşkenazi değil, Karay’dır ve büyük bir ihtimalle Kırım asıllıdır. Şöyle ki, şehzadelerin sancağa çıkışlarında, annelerinin kendilerine eşlik etmeleri usuldendi. 1520’de tahta çıkacak olan Kanuni daha 16 yaşında iken, yani 1509 yılında dedesi II. Bayezid tarafından Kefe Sancakbeyi olarak görevlendirilince, Hafsa Sultan da oğlu ile birlikte Kefe’ye gitmiştir¹⁴. Daha sonra Kira Kadın rolünü üstlenecek olan Fatma Hatun’u, büyük bir ihtimalle orada hizmetine almış ve yanından hiç ayırmamıştır. 1513 yılında Manisa’ya gittiklerinde ve oradan Valide Sultan olarak İstanbul’a geldiğinde, onu yanında getirmiştir.

İlk defa Smirnow tarafından yayınlanan muafiyet beratının, 1855’te ölen Karay hahamı Sima Boboviç’e ait olması, Fatma Kira’nın Karay olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bu düşüncüyü, Kira Kadın’ın iki torunu olan Kurd ve Ghur’un adları da desteklemektedir. Bu adlara Türkiye’deki Sefardim ve Aşkenazi Yahudilerinde rastlanmaz. Kurd adı, belki Türkçe’deki Kurt ile aynıdır, ancak “genç arslan” demek olan Ghur, Kurt gibi Tevrat’ta geçer ve orada Yehuda için kullanılır¹⁵. Halbuki doğudaki Sefardimler, Yehuda için “Leon” kelimesini kullanmışlardır. Kira Kadın Karay Yahudilerinden olduğu için, çağdaş Yahudi kaynakları kendisinden söz etmemişlerdir ve Müslümanlığı seçmiş olması, onun bu kimlik ve orijin problemini daha da zorlaştırmıştır¹⁶.

Valide Hafsa Sultan 19 Mart 1534 (9 Ramazan 940) tarihinde öldüğü halde, Kira Kadın’ın sarayda kaldığı ve Yahudilerin arasına dönmediği anlaşılıyor. Sonunda 1548 Nisan’ı ortalarında Müslüman olmuştur. Artık bundan sonraki adı Fatma Hatun’dur. Fakat bu tarihten bir kaç ay sonra ölmüştür.

¹² J. H. Mordtmann, *Aynı makale*, s. 10.

¹³ J. H. Mordtmann, *Aynı makale*, s. 10.

¹⁴ Tayyib Gökbilgin, “Süleyman I”, *İslam Ansiklopedisi*, XI, 100.

¹⁵ J. H. Mordtmann, *Aynı makale*, s. 9.

¹⁶ J. H. Mordtmann, *Aynı makale*, s.11.

Çünkü torunu Kurd tarafından yenilenmek üzere sunulan beratın onay tarihi, 1548 Ekim'i ortalarıdır (Evâsıt-ı Ramazan 955). Bunu da, Kira Kadın için kullanılan "merhume Fatma Hatun" ifadesinden anlıyoruz. Öldüğünde epey yaşlı ve 1521'e kadar Valide Sultan'a uzun yıllar hizmet etmiş olması gerektiğini, böyle bir muafiyet beratına sahip olması, düşündürmektedir. Onun sayesinde oğulları olan Josef ve Elia, pek çok muafiyet ve imtiyazlara sahip olmuşlardır. Kocasını Moşe, çocuklarının babası olarak anılmakta ise verilen berata dahil edilmemiştir. Bu durumda, herhalde kendisi o sıralarda ölmüş olmalıdır. 1548'de Kira'nın ölümünden bir kaç ay sonra torunu Kurd için de berat verilmiştir. Bu durum bize, torununun da yararlı hizmetler gördüğünü ve dolayısıyla yetişkin bir yaşta olması gerektiğini anlatmaktadır. Bütün bu bilgilerin ışığında, Kira'nın 60-70 yaşlarında öldüğünü tahmin edebiliriz¹⁷.

Onun ölümünden sonra oğlu Elia'nın oğlu, yani Kurd, bu belgenin tasdikini ve yenilenmesini istemiştir. Evâsıt-ı Ramazan 955 tarihli olarak yenilenen belgede, daha önce Fatma Kira'ya verilmiş olan belgenin içeriği tekrar edilmektedir.

Daha sonra tahta çıkan II. Selim, III. Murad, III. Mehmed ve I. Ahmed zamanında bu belge, tekrar yenilenmiş ve en son II. Osman zamanında, yani 26 Mayıs 1618 (Gurre-i Cümadelahir 1027) tarihinde Kurd'un torunu tarafından onaylatılmıştır.

2) Ester Handali

İkinci Kira olan Ester Handali'ye, Fatma Hatun'dan yaklaşık 30 yıl sonra, 1575 yılından itibaren rastlıyoruz. Aradan geçen zaman ile ilgili olarak, bazı değerlendirmeler akla gelmektedir. Bunlardan birincisi, arada başka bir Kira Kadın'ın olup olmadığıdır. İkincisi ise, acaba Ester Handali'nin Kira Kadın rolü daha önceki yıllarda başladı da, hakkında bilgi olmayışı, kaynakların yetersizliğinden mi ileri gelmektedir?

Yukarıdaki sorulara cevap bulabilmek şimdilik mümkün olamasa da, Ester Kira'dan ilk olarak III. Murad saltanatının başlarında söz edildiğini görüyoruz. Diğer bir anlatımla, 1574-75 yıllarında Venedik elçileri Giacomo Soranzo ve Giovanni Correr, Haseki Safiye ve Valide Sultan Nurbanu ile bunla-

¹⁷ J. H. Mordtmann, *Aynı makale*, s.12.

rın kâhyası olan Yahudi Kira Kadın ve doktor Salomon Nathan Eşkanazi'nin yardımlarını gördüklerini belirtmektedirler¹⁸.

Daha sonra Ester Kira hakkındaki bilgiyi, Stephan Gerlach'ın Ruzname'sinde bulabilmekteyiz. 24 Mart 1578 tarihinde kendisi hakkında şunları söylemektedir: "Bir Yahudi Kadını sık sık Sultan Hanım'a süvâr olur ve ona değerli taşlar götürür. Daha sonra oğlu, işi ustalara havale eder"¹⁹.

Ester Kira'ya, İstanbul'da 1580-83 arasında Venedik elçisi olarak bulunan Paolo Contarini de işaret etmektedir. Burada, Valide Nurbanu Sultan'ın, 1582'de yapılan büyük sünnet düğününe, Venedik'ten olağanüstü elçi olarak gelen Soranzo'nun, Valide Sultan'a herhangi bir armağan getirmediği ve bu yüzden onun, sırdaşı Kira Kadın'a dert yandı, dolayısıyla Valide Sultan'ın kişiliğinin dikkat alınmadığı anlaşılmaktadır²⁰.

Oğlu III. Murad üzerinde tam bir etki kurmuş olan güçlü valide Nurbanu Sultan, çevirdiği entrikalar sonucunda, gelini Safiye Sultan'ı Eskisaray'a göndermiştir. Fakat 7 Aralık 1583'te ölünce, Safiye Sultan 25 Aralık 1583'te tekrar Harem'e dönmüş ve otoriteyi eline almıştır. Daha önce Nurbanu Sultan'ın sırdaşı olabilen Ester Kira, Harem'in yeni efendisinin de gözüne girmeyi başarmış ve hatta kendisine diplomatik bakımdan danışmanlık görevi yapmıştır. Örneğin Nurbanu, Venedik elçisi ile dostane ilişkilerini, kayınavalidesi zamanında olduğu gibi devam ettirmiştir. Fakat, Fransız elçisi ile ilişkileri iyi değildi ve valide sultan, bu elçiye karşı sempati duymuyordu. Bu konuda Ester Kira araya girmiş, yeni dostluk ilişkileri kurmuş ve böylece Harem'deki yerini, Nurbanu zamanında olduğu gibi korumayı başarmıştır²¹.

Bir başka örnek, yine Fransa ile ilgilidir. Nisan 1584'de Mısır'daki Fransız konsolosu Ventot, Valide Nurbanu ve Haseki Safiye'ye, Fransız anakraliçesi Katerina Medici'nin mektup ve armağanlarını getirdiği zaman valide Nurbanu Sultan ölmüştü. Ester Kira hemen araya girmiş ve armağanların hepsinin Safiye Sultan'a sunulmasını sağlamıştır. Gelen armağanlar içinden yalnızca bir saat ayırmış ve bunu da sadrazama takdim etmiştir. Böylece, hem Fransız konsolosunu zor durumdan kurtarmış, hem de Safiye Sultan'ın gözündeki imajını sağlamlaştırmıştır.

¹⁸ Hammer, *GOR*, IV, 38.

¹⁹ Stephan Gerlach, *Aynı eser*, s. 471.

²⁰ J. H. Mordtmann, *Aynı makale*, s.13.

²¹ J. H. Mordtmann, *Aynı makale*, s.13.

Bu sebeptendir ki Safiye Sultan, Fransız konsolosu tarafından kendisine sunulan mektubu Türkçe'ye tercüme ettirmiş, fakat yapılan tercümeğe güvenmediği için, doğru olup olmadığını öğrenmek ihtiyacını duymuştu. Bunun için mektubu ve tercümesini, Ester Kira aracılığı ile Venedik elçisine göndermiş ve onun kontrol etmesini istemiştir²².

Venedik elçisi Paola Contarini, görev yaptığı sırada, yine Yahudi Kira'nın aracılığı ile, Harem'in diğer etkili kadını olan Canfeda Kadın ile de bağlantı içerisinde olmuştur.

Safiye Sultan'ın, Mart 1587'de Kira Kadın ile ilgili olarak Venedik'e başvurmuş olduğu da görülmektedir²³.

Ester Handali, Venedik elçisi olarak görev yapan Bernardo Lorenzo (1578-90)'dan çok kısa bir zaman sonra 1590 yılında ölmüştür.

Ester Handali'nin asıl adı, Avrupa kaynaklarında geçmemektedir. Eşi, Elias Handali'dir. Yalnızca İngiliz elçisi Barton'un İstanbul'daki adamlarından Salomon Usque'un 1595 tarihli bir raporunda kendisinden "müteveffeye", yani "ölmüş" olan Serezli Kira şeklinde bahsedilmektedir²⁴. Bu değerlendirmeye göre Ester Kira, büyük bir ihtimalle Makedonya'nın Serez bölgesi Yahudilerinden olmalıdır.

Bu ikinci Kira hakkında, Venedik kayıtları her ne kadar 1575 yılından başlayarak bilgi verebilmekte iseler de, kendisinin Elias Handali'nin dul eşi, 1566 yılında Zacuto Kroniği'nin basımını destekleyen ve 1569'daki büyük yangında, İsak Akriş'in evine misafir olarak sığınan zengin Ester Kira olduğuna karar verebiliyoruz.

3) Esparanzo Malchi

III. Mehmed zamanında (1595-1603) üçüncü bir Kira, Esparanzo Malchi, Osmanlı Sarayı'nda önemli bir rol oynamıştır. Hammer'deki bir kayıt, Esparanzo Malchi ile ilgilidir. Buna göre Safiye Sultan, göndermiş olduğu atlas kumaştan dolayı Venedik elçisine teşekkür etmekte ve bu armağanı "kölesi Kira" aracılığı ile aldığını belirtmektedir²⁵. Ancak burada kullanılan "köle" kelimesini lügat anlamında almamak gerekir. Çünkü Osmanlı toplum

²² Venedik elçisinin 2 Nisan 1584 tarihli kaydından nakleden, *Hammer*, GOR, IV, 156.

²³ *Hammer*, GOR, IV, 159.

²⁴ H. G. Rosedale, *Queen Elisabeth and the Levant Company*, London 1904, s. 19.

²⁵ *Hammer*, GOR, IV, 615.

yapısında köle kadın kavramı, diğer toplumlarda olduğu gibi değildir ve "cariye" anlamındadır. Ayrıca Yahudi erkek veya kadınlardan köle kullanılmazdı.

Esparanzo Malchi'nin, İngiltere Kraliçesi I. Elisabeth'den, Safiye Sultan için kozmetik eşyası ve güzel giysiler istediğini, 16 Kasım 1599 tarihli mektubundan öğreniyoruz²⁶.

Bu üçüncü Kira hakkındaki bilgi, diğerlerinden oldukça fazladır ve daha çok da, 1600 yılındaki trajik sonunu hazırlayan olay ile tanınmaktadır. Bu olay hakkında verilen en detaylı ve doğru bilgi, Selaniki'de yer almaktadır²⁷.

Esparanzo Malchi hakkında, hem Avrupa ve hem de Osmanlı kaynakları oldukça tatminkâr bilgiler verirler. Öncekilerden daha hırslı ve çıkarıcı olduğu anlaşılan bu kadın, siyaset ile de ilgilenmiş olduğundan, bu yönü ile de tanınmaktadır.

Esparanzo Malchi, Safiye Sultan için Kira Kadın görevini yerine getirdiği gibi, onun adına bazı ekonomik konularına da el atmıştır. Bu konular, devlet bürokrasisinde yapılan atamalar sırasında rüşvet alınması ve darphanede basılan paraların ayarı ile oynanması gibi, hassas, tehlikeli ve gayri meşru uygulamalar olmuştur. Örneğin altın ve gümüş para basılırken, değerli maddeden bir miktarı alınmış ve yerine değersiz maden konularak, daha sonra aynı sayıda para kesilmiştir. Alınan değerli maden, bu uygulamayı yapanlar arasında paylaşılırken, değer kaybeden para, alım gücünü zayıflatmış, enflasyonu artırmış ve halkın fakirleşmesine ve hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Elbette bütün bu rüşvet ve hırsızlıklar, yalnız Kira Kadın tarafından becerilmemiş, bazı üst düzey devlet adamları, bu konularda kendisine yardımcı olmuştur. Bütün bunlardan dolayı İstanbul halkı Kira Kadın'a karşı büyük bir nefret duymuş, fakat Valide Safiye Sultan ile olan yakın ilişkisinden dolayı, bir şey yapamamakla birlikte, uygun fırsatı kollamaya başlamıştır²⁸.

Yapılan yolsuzluklara bir örnek verebiliriz: Bir gün, Darphanenin Yahudi mültEZİMİ, Defterdar Mahmud Efendi'ye "bir badem yaprağı kadar ince ve bir şebnem damlası kadar hafif" bir akça getirerek, "mevacib" ödenmesi için

²⁶ Skilliter, S.A; "The Letters from the Ottoman Sultana Safiye to Queen Elizabeth I." Documents from Islamic Chanceries, Columbia 1965, s. 140-142.

²⁷ Avram Gallanti, "Ester Kira", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, XVI, nr. 17 (94) Eylül 1926, s. 319 vd.

²⁸ Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki* (Yay. Mehmed İpşirli), İstanbul 1989, s.679.

böyle bir parayı kabul ederse, kendisine 200.000 akça vereceğini söylemiştir. Defterdar bu öneriyi reddedince, Yahudi mültezim, Sultan Murad'ın her türlü konuda yetkili kıldığı Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya başvurmuş ve aynı öneri onun tarafından kabul edilmiştir. Mehmed Paşa verilen parayı alarak, o akçanın mevacib için problem çıkarılmadan kabul edilmesini Defterdar Mahmud Efendi'ye emretmiştir. Fakat bu haberin duyulması üzerine, Topkapı Sarayı yeniçeriler tarafından kuşatılmış ve 3 Nisan 1589 tarihinde, Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Defterdar Mahmud Efendi'nin başları kesilmiştir²⁹.

Diğer taraftan Vezir Hadım Hasan Paşa, sadrazam olabilmek için Safiye Sultan'a çok paralar ve değerli armağanlar vermişti. Bu sebeple Hasan Paşa, sadrazamlığı zamanında memuriyetleri para ile satarak zengin olmuş ve mevki ve rütbe satın almaya gelenlere de, "Sizden aldığım paraları kime teslim ederim, bilir misiniz?" diyerek Safiye Sultan'ı imâ etmiştir³⁰.

İşte Esparanzo Malchi, Safiye Sultan'ın sarrafı ve rüşvet vasıtası olmuş, nüfuzunu gittikçe artırmış ve bir çok sarraflık entrikaları ile çeşitli politik dolaplar çevirmiştir. İstanbul Gümrüğü'nü eline geçirmiş olduğundan, paranın ayarını bozmuş ve bu sayede büyük bir servet edinmiştir³¹. Esparanzo Malchi'nin hazineye teslim ettiği "çürük akça"nın³² sipahilere dağıtılması, bir isyana sebep olurken, onun da sonunu hazırlamıştır. Olay şöyle cereyan etmiştir:

Sadrazam İbrahim Paşa ile seferden dönen yeniçeriler, Recec³³ ulufelerini istemişler ve aldıkları akçanın çürük olduğunu görünce "Verdiğiniz akça işe yaramaz" diyerek 16 Mart 1600 (1008 Ramazan'ı ortası)'de isyan etmişlerdir. Şeyhülislam Sunullah Efendi'ye giderek, "Bize verdikleri akça çürüktür. Bununla alacağımız ekmeği yemek helal midir?" diye sormuşlardır. Şeyhülislam da "Değildir!" cevabını verince, bu defa yeniçeriler "Yahudiye Kira Karı gümrükleri iltizam etmiştir. Bize bu bozuk akçayı verdi. Bu para ona aittir. Biz de onu öldüreceğiz" deyip, bu konuda fetva istemişlerdir. Şeyhülislam "Zımmiyyenin öldürülmesi dinen doğru değildir. Ancak İstanbul'dan sürülün. Siz bana dilekçe getirin, ben padişaha iletirim" demiş, fakat yeniçeriler

²⁹ Necibe Sevgen, Aynı makale, (Şubat 1969), sayı 17, s. 64.

³⁰ Necibe Sevgen, Aynı makale, s. 64.

³¹ Necibe Sevgen, Aynı makale, s. 64.

³² Çürük akça: Karışımında değersiz maden bulunan para.

³³ Recec: Rebiülahir, Cümadelülâ ve Cümadelâhir aylarına ait üç aylık ulûfe.

sakinleşmemiş ve durum padişaha iletilince “Kira Kadın saklanmıştır. Yakında bulunur, fakat zordur.” cevabı alınmıştır. Çavuşbaşı Ömer Ağa yeniçerileri gruplara ayırmış ve Yahudi Mahallesi başta olmak üzere, Kira Kadın’ı arattırmıştır. Sonunda bulunan Kira Kadın, bir ata bindirilmiş, Sadaret Kaymakamı Halil Paşa’nın konağına getirilmiş ve daha attan inmeden, yeniçerilerin hücumuna uğrayarak, parça parça edilmiştir. Cesedi Atmeydanı’nda³⁴ bir ağaca asılmış ve orada iki gün kaldıktan sonra yakılmıştır. Bu kadarla yetinmeyen ve kızgınlıktan gözü dönmüş olan isyancılar, ertesi gün Kira’nın oğulları ve akrabalarının kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Büyük oğlu bulunmuş ve hemen öldürülmüştür. İkinci oğlu³⁵ ise Müslümanlığı kabul ederek, canını kurtarmıştır³⁶.

Ölümünden sonra Esparanzo Malchi’nin nakit olarak serveti 500 yük, yani 50.000.000 akça olarak belirlenmiş ve bu para ile Yeniçerilerin ulufeleri ödenmiştir. Ayrıca terekesinden çıkan 42 adet gayrimenkulü, mücevherleri, gemi ve depolardaki ticarî malları müsadere edilmiş, çürük paranın “sağlam”³⁷ hale getirilmesi için 100.000 filori darphaneye gönderilmiştir. Daha önce Kira Kadın’ın elinde olan 88 adet “hizmet defteri”, yeniçerilerin maaşlarının verilmesi için dağıtılmıştır. Bütün bunlara rağmen Valide Safiye Sultan, Halil Paşa’nın isyancılar karşısında gevşek davranmasını affetmemiş ve olaydan kısa bir süre sonra kendisini görevden aldırılmıştır³⁸.

Esparanzo Malchi, bu derecede politik ve ekonomik Kira Kadın tipinin ilk ve son örneği olmuş ve onun korkunç sonu, bir daha bu gibilerin ortaya çıkmasını önlemiştir. Ayrıca bu olaydan kısa bir süre sonra, bütün Osmanlı toplumundaki bütün Yahudileri ilgilendiren ve giyim konusunda yasaklayıcı ve kısıtlayıcı tedbirler getiren bazı kararlar alınmıştır. Buna göre; Yahudilerin çuha ve değerli elbise ile kırmızı şapka giymeleri yasaklanmış, ancak, siyah veya mor renkli şapka giyebilmeleri, kendi isteklerine bırakılmıştır³⁹.

³⁴ Bugünkü Sultanahmed Meydanı.

³⁵ Bu oğul, Sultan İbrahim devrinde ölen Aksak Mustafa Çavuş’tur.

³⁶ Selaniki Mustafa Efendi, *Aynı eser*, s.854-857.

³⁷ Sağlam akça: İçerisinde değersiz maden bulunmayan para.

³⁸ Selaniki Mustafa Efendi, *Aynı eser*, s. 857; Mordtmann, *Aynı makale*, s. 16.

³⁹ Selaniki Mustafa Efendi, *Aynı eser*, s. 856 “Bundan sonra Yahudiler, çuka ve kıymetli elbiseler giymesinler. Kırmızı şapka kullanmasınlar. İltizamlara girmesinler. Para işleri eskiden olduğu gibi, kanun üzere görülsün” diye padişaha dilekçe verdiler. Padişah da bir hattı hümayun ile bunları kabul ve ilan etti.”

Venedik elçisi Ottoviano (1604-1608), Esparanzo Malchi'den sonra da Eski ve Yeni Saray'a Yahudi Kadınlar'ın sıklıkla devam ettiklerini belirtmektedir. Bunlar "Kira Kadın" rolünü devam ettirmişlerse de hiç biri, önceki "kötü örnek"ten dolayı, Esparanzo Malchi gibi büyük boyutlarda etkili olmamıştır⁴⁰.

Bütün bu bilgilerden sonra, Yahudi Kira Kadınlar hakkında bazı değerlendirmeler yapmak gerekirse, şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

1) Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Yahudiler, erkeğiyle kadınıyla, ekonominin önemli aktörleri olmuşlardır. Özellikle Türklerin, devletin askerlik, bürokrasi ve ilim sahasındaki ilgi ve sorumluluğu üstlenip, ticaret ve ekonomiyi kontrollerine alamayışları, onlara böyle bir zemin hazırlamıştır. İncelediğimiz Osmanlı Maliyesi'ne ait kayıtlarda, Salamon, İsak ya da Arslan gibi bir çok Yahudinin, iltizam ve mukataaları ellerinde tuttukları görülmektedir. Ekonomiyi elde tutma üstünlüğü, Klasik Dönem'de Yahudilerin kontrolünde ise, bu üstünlük XVII ve XVIII. yüzyıllarda Rumlara ve XIX. yüzyılda da Ermenilere geçecektir.

2) Genel bir biçimde söylemek gerekirse, "her şey ihtiyaçtan doğar". Yani, Yahudi Kadınların saray ile bu derece yakınlık kurabilmeleri, onlara duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Diğer bir anlatımla, Yahudi Kadınlarının aktif rol üstlenmek istemeleri ile Osmanlı Haremi'ndeki kadınların onların bilgisinden yararlanmak istemeleri, karşılıklıdır ve birbirini tamamlayıcı mahiyettedir.

3) Valide Sultanlar, her ne kadar Kanunî'den sonra devlet yönetiminde etkili olmaya başlamışlarsa da, onları, İngiltere kraliçeleri veya Rus çariçeleri ile karşılaştırmak doğru değildir. Çünkü onlar, Padişahlardan kalan boşluğu doldururken, gerçek anlamda bir devlet yönetimi göstermemişler ve yetki-sorumluluk dengesinde hareket edilmediğinden, üzücü olaylara sebep olmuşlardır. Kendilerinin doğrudan bulaşmak istemedikleri rüşvet ve adam kayırma gibi çirkin konularda da, Yahudi Kira Kadınları kullanmışlardır. Esparanzo Malchi'nin sebep olduğu olayların sorumluluğunu, yalnız bu Kira Kadın'a yüklemek, yeterli ve doğru değildir. Eğer Valide Sultanlar'ın isteği

⁴⁰ Değerli araştırmacı Leslie Pierce, I. Ahmed döneminde de bir Kira Kadın'ın var olduğunu bizzat bana söylediye de, bu konuda bir isim belirtmedi. Sahasının tartışmasız uzmanı olan kendisi, umarım bir başka güzel çalışmasında, bu konuda açıklayıcı bilgiler verecektir.

ve desteği olmasaydı, genelde dul bir Yahudi Kadın olan “Kira”nın pek bir etkisi ve önemi olamazdı. Dolayısıyla, iyi ya da kötü, Kira Kadınların yaptıklarının sorumluluğu, gerçekte Valide Sultanlara aittir ve Kira Kadınlar, sadece kendilerinden beklenen görevi yerine getirmişlerdir⁴¹.

4) Kira Kadınlar, Valide Sultanlar için, Harem’in sıkıcı atmosferinden Batı Dünyası’na açılan bir pencere olmuşlardır. Bu pencereden bakarken, bazen Nurbanu-Venedik ilişkileri gibi, orijinleri ile bağlantı kurabilmişlerdir.

5) Osmanlı toplumu ve hatta tarihçiler, Kira Kadınlara karşı olumlu bir gözle bakmamışlardır. Hatta biraz da aşağılayıcı bir tanımlama ile kendilerinden, “Kira Karı” veya “Kira Acuze” şeklinde bahsetmişlerdir.

6) Klasik Dönem’de ekonomik bakımdan Yahudilere duyulan ihtiyacı, XIX. yüzyılda Ermeniler için görüyoruz. Katolik Ermenilerin İstanbul’dan Anadolu’nun çeşitli yerlerine sürgün edilmesinden sonra, onların geri dönmelerini isteyenlerin başında, Osmanlı devlet adamları gelmiştir. Çünkü bu Ermenilerin önemli bir kısmı, Osmanlı yöneticilerinin ekonomik danışmanlığını yapmışlardır.

7) Türkçe’de “ca” eki, bir küçültme takısıdır. Osmanlı kayıtlarında “Kira”ların yanı sıra, “Kiraca” ile de karşılaşılmaktadır. Bu iki kelime arasındaki fark, bize, daha küçük boyutlarda başka Yahudi kadınların da bulunabileceğini çağrıştırmaktadır.

8) Kan iftirası, genelde Yahudilerin tarih boyunca Avrupa ülkelerinde maruz kaldıkları bir harekettir. Buna göre, ekonomik bakımdan çok güçlü hale gelen zengin bir Yahudi’ye iftira atılır ve öldürülmek suretiyle ortadan kaldırıldıktan sonra, bütün mal varlığına el konurdu. Osmanlı Tarihi boyunca böyle bir olay görülmediği gibi, Esparanzo Malchi’nin öldürülmesi de, bir “kan iftirası” değildir.

9) Fatma Hatun’a ait muafiyet beratını ilk olarak yayınlayan Smirnov ve ondan sonrakiler ki, bunlara günümüzde yapılan yayınlar da dahildir, tek bir Kira’nın var olduğunu sanmaktadırlar. Halbuki ilk Kira Kadın’a verilen beratın tarihi 1521, Esparanzo Malchi’nin ölüm tarihi 1600’dür. Bu durumda

⁴¹ Ölçü bozulduğu için, narh uygulanmadı, yağ, bal, buğday, pirinç, nohut, et ve ekmeği, herkes istediği fiyata satar oldular. Kimsenin kimseden korkusu kalmadı. Halk bu sıkıntısının ve Safiye Sultan için söyleyemediklerinin acısını, Kira Kadın’dan çıkardı. Bkz. Selaniki Mustafa Efendi, *Aynı eser*, s. 853-854.

80 yıllık bir süre söz konusudur ve diğer “Kira”ları hesaba katmadığımızda ortaya, aktif yaşantısı 80 yıl olan çok uzun ömürlü bir kişi çıkmaktadır.

10) Kira Kadın konusu, yalnız Yahudi Kadınların Osmanlı toplumunda ekonomik ve siyasî bakımdan üst düzeyde etkili bir rol oynamalarını göstermesi bakımından değil, Yükseliş Dönemi’ni tamamlayan Osmanlı Devleti’nde, rüşvet ve iltimasın gittikçe büyük ve tehlikeli boyutlara ulaştığı ve bunun da, Duraklama Dönemi’nin bir göstergesi olarak sayılması gerektiği bakımından da önemlidir.

